

K pojetí sociální struktury

ANTONÍN VANĚK

Ústav marxismu-leninismu UK, Praha

Marxistická sociologie je organickou součástí socialistické ideologie. Proto její vývoj musí probíhat v úzkém kontaktu se společenskou praxí i stranickopolitickým řízením. V tomto duchu se zpočátku začala rozvíjet i marxistická sociologie v Československu, ačkoliv u nás neměla žádné tradice.

V dalším vývoji se však projeví silné prvky pozitivismu (pod vlivem orientace na zahraniční směry) a empirismu. Postupně vznikl i hluboký rozpor mezi obecnou sociologií (likvidující vědecký komunismus) a mezi jednostranným empirismem, vzdalujícím se od politiky a ideologie. Sociologie ve svém extenzivním vývoji podléhala módním (zejména americkým) směrům, přijímala jejich teorie jako univerzálně platné, místo aby si kriticky osvojovala metody a techniky sociologických výzkumů a vhodně je aplikovala při rozvíjení vlastní marxistické koncepce. Část sociologické produkce odmítala dokonce stranický a třídní přístup a šířila elitářské názory o výjimečné úloze intelektuálů. Někteří z autorů působících na sociálně vědní frontě vstoupili do politiky a stali se oporou pravicových sil.

Tvorba spekulativních sociologických „teorií“ se promítla zvláště negativně do pojetí sociální struktury. Redukce marxistické dialektiky na dialektiku částí a celku vyústila v nesprávné koncepcie při volbě kritérií diferenciací sociální struktury. Krajním výrazem nemarxistického pojetí sociální struktury byly intelektuálské názory, pohybující se na úrovni kategorií „elity“ a „masy“. Tato modifikace comtovsko-fischerovských inspirací proklamovala vůdčí roli intelektuálů a skepticky posuzovala sociální úlohu lidu a dělnické třídy. V kritériích sociální struktury vy-

zdvihovala kritérium moci jako rozhodující pro současnou československou společnost. „Modely“ tohoto pojetí byly prezentovány rovněž na VI. sociologickém kongresu v Evianu (1966).

Je nepochybné, že další rozvoj společenských věd v duchu jednání PÚV KSČ z května 1974 je stěží možný bez rozvoje marxistické sociologie. Tento vědní obor bude vzhledem k svému předmětu, v němž se výrazně promítají protikladné třídní a ideologické zájmy, trvale v popředí ideologického boje. Proto je potřebné rozvíjet jeho základní světónázorové, filozofické a metodologické principy, k nimž bezesporu patří materialistický výklad sociálních jevů a konfliktů v třídní struktuře, ekonomický základ sociální struktury, její rozpornost a dynamičnost. Jen tak může marxistická sociologie, opřena o filozofii a vědecký komunismus, splnit svou funkci nástroje progresivních sociálních změn struktury společnosti v socialistickém smyslu.

* * *

Pojmy „třídy“¹ a „vrstvy“ vznikly v sociologii historicky jako vyjádření sociálních vztahů ve společnosti, která byla polarizována na majetné a nemajetné.

Sama společnost je historický produkt vzájemného sociálního působení lidí. Engels zdůraznil především ekonomickou stránku této interakce: „Materialistický názor na dějiny vychází z teze, že výroba a vedle výroby směna jejich produktů je základnou každého společenského řádu; že v každé společnosti, která vystupuje v dějinách, se rozdělování výrobků a s nimi i sociální členění na třídy nebo stavy řídí podle toho, co a jak se vyrábí a jak se směňuje“ [Marx – Engels 1966 : 230].

¹ Pojem „třída“ je původně logickou kategorií, vytvořenou především pro potřeby klasifikace a označení na základě určitých společných znaků. V našem výkladu půjde o společenské třídy.

„Určitý vývojový stupeň výroby, směného styku a spotřeby vyvolal nutnost vytvořit společenské zřízení s určitou organizací rodiny, stavů nebo tříd, zkrátka občanskou společnost“ [Marx – Engels 1968 : 509].

Marxismus-leninismus chápe společnost jako zvláštní sociální organismus, jehož základem jsou materiální výrobní vztahy a ekonomické vztahy mezi lidmi. „Výrobní vztahy tvoří ve svém souhrnu to, co se nazývá společenskými vztahy, společností, a to společností na *určitém stupni dějinného vývoje*, společností mající zvláštní, odlišný charakter. Antická společnost, feudální společnost, buržoazní společnost jsou takovými souhrny výrobních vztahů, z nichž každý označuje zároveň zvláštní vývojový stupeň v dějinách lidstva“ [Marx – Engels 1959 : 414].

Společnost se vytváří konkrétní činností lidí, kteří sami jsou produktem společenských vztahů. Hlavním činitelem, který utváří společnost, je práce, společenská výroba. „Všechny vyšší formy výroby vedly však k rozdělení obyvatelstva v různé třídy, a tím k rozporu mezi vládnoucími a utlačovanými třídami; tak se zájmy vládnoucí třídy staly hnací silou výroby, pokud se výroba neomezovala jen na nejnútnejší potřeby utlačovaných“ [Engels 1950 : 89]. Společnost tvoří určitý výrobní vztah, který je základem vztahů sociálních, politických a ideologických. Skládá se z množství různých prvků a procesů, které jsou navzájem závislé a vzájemně se ovlivňují. Patří sem každý člověk, rodina, pracovní skupina, hospodářské a společenské organizace, politické strany, stát, formy společenského vědomí i sama společensko-ekonomická formace. Každá z těchto struktur tvoří dynamickou soustavu s relativně samostatným vývojem a složitými vazbami a řídicími strukturami či organismy. Společnost jako celek i každá její soustava tvoří dialektickou jednotu dvou stránek – strukturní a funkční, které se vzájemně podmiňují a jsou na sobě závislé. Avšak společnost nelze chápat jako hotový a formalizovaný systém.

Tím, že společnost vyrábí a zhotovuje výrobky a určitým způsobem je zprostředkovává, rozděluje a směňuje, vznikají relativně pevné ekonomické vztahy, které tvoří základ sociální struktury společnosti. Dělbá práce staví lidi do určitých společenských svazků, vytváří sociální skupiny s určitými opakujícími se vztahy, které tvoří sociální strukturu.² Z toho vyplývá, že do sociální struktury (v užším slova smyslu) patří síť relativně stálých a podstatných vztahů, seskupení společnosti a individuí v dané etapě jejího vývoje.

Pojem „sociální struktury“ v širším slova smyslu je adekvátní pojmu společensko-ekonomické formace,³ která ve smyslu materialistického pojetí dějin označuje historický typ společnosti.

Sociální struktura je reprodukována společenskou výrobou, ale naopak i společenská výroba je podmíněna určitou sociální strukturou společnosti. Tím se sociální struktura stává nedílnou součástí lidské společnosti a každý člověk zaujímá v sociální struktuře určité postavení, které ovlivňuje jeho jednání. Kromě základního společenského vztahu (založeného především na výrobním způsobu) existuje ve struktuře i množství jiných spojení, založených na přímém či nepřímém styku konkrétních skupin a jednotlivých individuí.

V práci *Ekonomický obsah národnictví* vytyčil Lenin požadavek „zkoumání určitých forem uspořádání společnosti“ a zdůraznil význam a úlohu společenských skupin. Vnesl tak nové podněty do poznávání společenských jevů i struktury společnosti. Na rozdíl od pojetí buržoazní sociologie, preferující význam individuí a skupin, zdůrazňoval úlohu a význam společenských vztahů mezi lidmi a skupinami, „*společenských činů osobnosti, tj. sociálních faktů*“ [Lenin 1951 : 422].

V této souvislosti připomněl, že „sociolog-materialista, který zkoumá určité společenské vztahy lidí, již tím zkoumá též reálné osobnosti, z jejichž činů se tyto vztahy právě utvářejí“ [Lenin 1951 : 422].

² Struktura (z latinského názvu *struo* – stavět, zřítit, navrátit) znamená skladbu, stavbu; do sociologie pronikl tento pojem z přírodních věd.

³ Po prvé použitý Marxem v *Předmluvě ke kri-*

tice politické ekonomie z roku 1859; „Zhruba je možno označit asijský, antický a moderní měšťácký výrobní způsob za progresivní epochy ekonomické společenské formace.“

Pojem „sociální skupina“⁴ je významný pro zkoumání struktury společnosti,⁵ protože umožňuje identifikovat charakter elementů tvořících společenskou strukturu. Jde například o takové elementy, jako je rodina (skupina s převážujícími osobními vztahy) nebo politická strana či společenská organizace, státní a hospodářské orgány (s převážujícími neosobními vztahy).

Od sociální struktury společnosti se odlišuje třídní struktura, vycházející z rozdělení společnosti na zvláštní sociální skupiny — třídy, které se stávají hlavním charakteristickým znakem celého společenského života.

Základním odlišujícím znakem tříd je jejich místo ve společenské výrobě a jejich vztah k výrobním prostředkům [Lenin 1953 : 262—263].

Vědecká analýza objektivní existence tříd je především dílem Karla Marxe, který v dopise J. Weydemeyerovi (5. března 1852) napsal: „Pokud jde o mne, nepatří mi ani zásluha, že jsem objevil existenci tříd v moderní společnosti, ani zásluha, že jsem objevil jejich vzájemný boj. Buržoazní dějepisci vyličili dávno přede mnou historický vývoj tohoto boje tříd a buržoazní ekonomové ekonomickou anatomii tříd. Můj přínos spočívá jen v tom, že jsem dokázal:

1. že *existence tříd* je spjata toliko s určitými historickými vývojovými fázemi výroby,
2. že třídní boj vede nutně k *diktatuře proletariátu*,
3. že sama tato diktatura je jen přechodem k *zrušení všech tříd a k beztřídní společnosti*...“ [Marx — Engels 1950 : 475].

Marxistické pojetí třídní struktury vychází z vědecké analýzy sociálních procesů a objektivních znaků a vztahů ve společnosti, které vedly k vytvoření tříd a k jejich existenci. Jde o koncepci vytvořenou v rámci materialistického pojetí dějin, v úzké souvislosti se stanovením obsahu revolučně kritické praxe.

V marxistickém pojetí vzniku třídní

struktury jsou za základ považovány procesy vzájemného působení výrobních sil⁶ a výrobních vztahů,⁷ přičemž Marx pokládal za hlavního činitele výrobní síly, protože se rychleji mění a zdokonalují, zatímco výrobní vztahy jsou „konzervovány“ určitými právními předpisy. Marx rozdělil společnost na ty, kteří kontrolují pracovní prostředky, pracovní proces a pracovní produkt, a na bezprostřední výrobce, jimž je kontrola odepřena. Základem tohoto rozdělení je soukromé vlastnictví výrobních prostředků, které vyvolává další společenské rozdíly. Základní znak — vztah k výrobním prostředkům — je tedy třídním vztahem, který je vymezen především kontrolou pracovních prostředků, pracovního procesu a pracovního produktu. Z něho pak vyplývají i další rozdíly sociální, společenské a psychologické. Na základě působení tohoto zákona v kapitalistické společnosti vypracovali Marx a Engels učení vědeckého socialismu o potřebě kontroly pracovních prostředků, pracovního procesu a pracovního produktu (ekonomické panství), o úloze státu při zajišťování této kontroly (politické panství) a ideovém působení a výchově (ideologické panství). B. Engels proto zdůraznil, že „alespoň v moderních dějinách je dokázáno, že všechny politické boje jsou třídními boji a že všechny osvobozené boje tříd přes svou nutně politickou formu — neboť každý třídní boj je bojem politickým — jsou konečnou vedoucí k *ekonomické* osvobození. Zde tedy je stát, politický řád, prvkem podřízeným, kdežto občanská společnost, říše ekonomických vztahů, prvkem rozhodujícím“ [Engels 1950 : 411].

V Marxově pojetí přestaly být třídy statickým subjektem, staly se subjektem rozporného vývoje lidské společnosti, který potrvá jen po určité období, v určitých společenských podmínkách a bude odstraněn „plným rozvojem moderních produktivních sil... při kterém přivlastňování výrobních prostředků i výrobků, a tím i přisvojování politického panství, mono-

⁴ Pojem „skupina“ je odvozen z francouzského slova „groupe“, označujícího původně určité uspořádání osob, postav a věcí. Do sociologie byl zaveden zejména F. Tönniesem a F. Znanieckim.

⁵ V našem pojetí rozumíme sociální skupinou určité společenství lidí, mezi nimiž existuje společenský vztah, který vznikl jako výsledek objektivních pod-

mínek, v nichž lidé žijí a pracují, nebo jako výsledek jejich subjektivní činnosti.

⁶ Především je to historicky určitá úroveň výrobních nástrojů a lidských dovedností zacházet s nimi.

⁷ Jde především o mezilidské vztahy ve výrobním procesu. Obě tyto složky tvoří součást výrobního způsobu.

polu na vzdělání a duchovní vedení zvláště ní společenskou třídou se stane nejen zbytečným, nýbrž také hospodářskou, politickou a intelektuální překážkou vývoje“.⁸

V nedokončeném třetím svazku *Kapitálu* formuloval Marx problém tříd takto: „Nejdříve je třeba odpovědět na otázku: Co tvoří třídu?, přičemž nám odpověď vyplýne sama sebou, jakmile odpovíme na jinou otázku: Co dělá z dělníků, kapitalistů a pozemkových vlastníků činitele, kteří tvoří tři velké společenské třídy?“ [Marx 1956 : 432].

Také V. I. Lenin zdůraznil, že rozhodujícím prvkem systému sociálního dělení je „třídní rozčlenění současné společnosti“ [Lenin 1952 : 462]. V tomto smyslu podal charakteristickou definici tříd, přijímanou dnes všemi skutečnými marxisty. „Třídy jsou velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitým systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zajištěným a vytčeným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikostí onoho dílu společenského bohatství, jímž disponují. Třídy, to jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé, neboť zaujímá rozdílné místo v určité soustavě společenského hospodářství“ [Lenin 1955 : 432].

Tato Leninova definice znamená úplné rozvinutí koncepce marxistického pojetí třídy a vzájemného vztahu tříd na základě vlastnického vztahu, který je základem všech vztahů ekonomických i vztahů mezi lidmi.

Kromě rozdílů vyplývajících ze vztahu k výrobním prostředkům se třídy od sebe liší i důsledky těchto rozdílů — místem

ve společenské organizaci výroby a velikostí a formou nabývání důchodu. Přitom rozdíly v úloze jednotlivých tříd nejsou samostatnými faktory, které by samy o sobě rozhodovaly o existenci třídní diferenciace. Základním diferenciacním hlediskem je vztah k výrobním prostředkům, který se projevuje nejen jako vztah lidí k věcem, nýbrž i jako vztah lidí k sobě navzájem. Marx kritizoval názory, které za hlavní kritérium rozdělení společnosti pokládaly pouze nabývání důchodu. Ve své práci *Ke kritice politické ekonomie* napsal: „V nejpovrchnějším pojetí se rozdělování zdá rozdělováním výrobků, a tím velmi vzdálené a kvazi (jakoby) samostatné vůči ní. Ale dříve než je rozdělování rozdělováním výrobků, je 1. rozdělováním výrobních nástrojů a 2. což je další určení téhož vztahu, je rozdělováním členů společnosti mezi různé druhy výroby (podřízení individuí určitým výrobním vztahům)“ [Marx 1953 : 167].

Uvedený Marxův názor je důležitým metodologickým východiskem pro řešení charakteru třídní struktury kapitalistické společnosti, která tvoří určitou kostru společnosti, neboť „daná hospodářská struktura společnosti tvoří reálnou základnu, z níž je nutno konečnou vysvětlit veškerou nadstavbu právních a politických zřízení, jakož i náboženský, filozofický a ostatní způsob nazírání...“ [Engels 1949 : 26]. Je východiskem pro zkoumání objektivních společenských procesů a umožňuje volit objektivní kritéria při stanovení ekonomického postavení jednotlivých sociálních skupin a tříd.⁹

Třídní diferenciace je sice hlavní formou, v níž se zřetelně projevuje nerovnost lidí v třídní struktuře, zcela se tím však

⁸ Engels, B.: *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy II*. Praha 1950, s. 154. Nutno ještě připomenout, že dvaapadesátá kapitola třetího dílu *Kapitálu* věnovaná problematice tříd zůstala nedokončena a že se Marxovi nepodařilo splnit záměr systemizovat třídy. Nicméně jeho myšlenka zdůrazňující třídní určenost jako primární diferenciacní hledisko v sociální struktuře je patrná přinejmenším již od jeho polemiky s Proudhonem (*Bída filozofie*). Třídní hledisko je vůdčí ideou *Manifestu komunistické strany* i práce *Ke kritice politické ekonomie*.

⁹ Soudobá buržoazní sociologie akceptuje při charakteristice tříd buď především znaky psychologické, nebo znaky vztahující se k hospodářskému postavení. Příkladem prvního typu je šestitřídní dělení W. L. Warnera a P. S. Lunta (*The Social Life of a Modern Community*, New Haven 1941). Za důležitá dělicí kritéria považují autoři vzdělání, zdroj

příjmů a charakter povolání. „Třída je složena z rodin a skupin. Neformální činnost, jako návštěvy, tance, recepcie, čaje a velké neformální záležitosti, konstituují strukturu sociálních tříd. Osoba je členem té sociální třídy, s níž se většina účastí tohoto inuimního druhu realizuje.“ (Citované dílo, s. 82).

Příkladem druhého typu je dělení provedené Maxem Weberem, který pracoval se třemi kritérii: ekonomickým, politickým a sociálním.

Z Weberova pojetí odvozují jiní buržoazní sociologové další znaky: Theodor Geiger zdůrazňuje výši příjmů (*Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart 1949, s. 83); S. M. Lipset a H. L. Zetterberg pokládají za důležité klasifikační hledisko prestiž povolání a velikost příjmů (*A Theory of Social Mobility*, Transaction of the Third World Congress of Sociology, vol. III—IV, Amsterdam 1956, s. 155 an.).

nevyčerpává, neboť i v rámci společenských tříd existuje dělení na určité skupiny, jejichž význam nelze podceňovat. Jde o různé sociální vrstvy,¹⁰ pro jejichž rozlišování platí jiná kritéria než pro rozlišování tříd. Pro dělení na vrstvy je typické, že příslušnost k určité vrstvě neurčuje tak přesně zájmy a postoje lidí, způsob jejich myšlení a jednání, jako je tomu u příslušnosti tříd. Vrstvy je možno klasifikovat nejen podle ekonomických kritérií, výše důchodu, prestiže, povolání, vzdělání, nýbrž i podle jiných znaků — například tradic.

V marxistické terminologii se užívá pojmu vrstva v různých významech. Někdy je tímto pojmem označována určitá část třídy, vymezená na základě kritérií výše příjmů (velká, střední, drobná buržoazie), regionálních a etnických principů (židovská vrstva buržoazie). Jindy se pojmu vrstva používá pro charakteristiku rolnictva¹¹ a často je tak nazývána inteligence,¹² kterou Lenin v kapitalistické společnosti charakterizoval jako přechodnou, nepevnou a protikladnou společenskou vrstvu [Lenin 1952 : 204].

Pro pochopení marxistického pojetí „vrstvy“ je však důležité její chápání jako určité sociální skupiny lidí, která patří do třídy. Proto metodologickým předpokladem zkoumání vrstvy (kromě inteligence, která není zahrnuta do třídy) je přístup nikoli v rovině obecné, ale právě ve vztahu k třídě. Příkladem takového přístupu je Leninova metoda uplatněná při analýze sociálních skupin v Rusku [Lenin 1952 : 491—493].

Pokud jde o inteligenci, klasifikoval ji Lenin při vydělování jejích jednotlivých vrstev nikoli podle kvalifikačních znaků, nýbrž podle znaků vztahu části inteligence k různým společenským třídám. Tak například vrstvu buržoazních odborníků charakterizoval jako vrstvu „vychovanou buržo-

azií“,¹³ ale současně hovořil i o vrstvě dělníků.¹⁴ Kromě toho klasikové marxismu-leninismu upozorňovali na tři vrstvy uvnitř třídy (nižší, střední a vyšší), a to jak u rolnictva, tak u buržoazie. Nicméně je nutno zdůraznit Leninovu myšlenku: „sociální demokracie... rozděluje však ‚lid‘ na ‚třídy‘ ne proto, aby pokroková třída... netrpící polovičatostí, kolísavostí a nerozhodností mezitříd, s tím větší energií, s tím větším nadšením bojovala za věc lidu, v čele všeho lidu“ [Lenin 1954 : 105].

A proto vydělení třídy jako základního prvku v třídní struktuře kapitalistické společnosti je ústředním principem marxistické teorie tříd, z níž vyplývá, že vznik tříd je vyvolán způsobem výroby, který v dané společnosti převládá.

Základními třídami „kapitalistické společnosti jsou a mohou být jen buržoazie a proletariát: Buržoazie jako budovatel této kapitalistické společnosti, jako její vedoucí síla, jako její hybná síla — proletariát jako její hrobař. jako jediná síla, schopná ji vystřídat“ [Lenin 1955 : 193].

Avšak žádná (tedy ani kapitalistická) sociální struktura nevystupuje v „čistě“ vymodelované podobě, nýbrž vedle ní existují i prvky předchozí sociální struktury. To znamená, že vedle „systémových“ prvků vyplývajících z podstaty kapitalistického výrobního způsobu existují i „nesystémové“ prvky, které jsou produktem předchozího systému. Jde o to, že v konkrétní společnosti vedle převládajících výrobních vztahů existují i jiné výrobní vztahy. Karel Marx uváděl, že jde o zvláštnost charakteristickou pro společnost, „ve které převládá určitý výrobní způsob, i když tomtuto výrobnímu způsobu nejsou podřízeny všechny výrobní vztahy“ [Marx 1958 : 416].

Podle V. S. Semjonova [Semjonov 1972] vypadá uspořádání hlavních prvků kapitalistické sociální soustavy takto:

¹⁰ Pojmu „vrstva“ užívá K. Marx v *Manifestu komunistické strany*, když říká: „Proletariát, nejnižší vrstva nynější společnosti, se nemůže pozvednout, se nemůže vzpřítit jinak, než že bude vyhozena do povětří celá nadstavba vrstev, které tvoří oficiální společnost.“ (Marx, K. — Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy* I. Praha 1950, s. 37.)

¹¹ „Není pochyb o tom, že hlavní sociální vrstvou, která tvoří ekonomický základ maloburžoazní demokracie, je v Rusku střední rolnictvo.“ (Lenin, V. I., *Schůze moskevských stranických pracovníků*. In: Lenin. *Spisy* 28. Praha 1959, s. 202.)

¹² „Nikdo se neodvází popřít, že inteligence jakožto zvláštní vrstva soudobých kapitalistických společností se celkem vyznačuje právě individualismem a neschopností ke kázní a organizovanosti...“ (Lenin, V. I.: *Krok vpřed, dva kroky vzad*. In: Lenin, V. I.: *Spisy* 7. Praha 1953, s. 271.)

¹³ „Ale není možné donutit takto celou vrstvu, aby pracovala... Máme značnou vrstvu těchto buržoazních lékařů, inženýrů, agronomů, družstevníků...“ (Lenin, V. I.: *VIII. sjezd KSR/b*. In: Lenin, V. I.: *Spisy* 29. Praha 1955, s. 173.)

¹⁴ „... z dělnické třídy vystupují do popředí organizované uvědomělé vrstvy...“ (tamtéž, s. 173.)

Hierarchie	Třídy a vrstvy
Vyšší	třída buržoazie třída pozemkových vlastníků
Střední	drobná buržoazie inteligence a zaměstnanci
Nížší	dělnická třída

Jednou z hlavních tříd kapitalistické společnosti je buržoazie, „třída novodobých kapitalistů, kteří vlastní prostředky společenské výroby a využívají námezdní práce“ [Marx – Engels 1958 : 428].

Základním znakem buržoazie je vlastnictví výrobních prostředků (prostředků společenské výroby) a používání námezdní práce.

Protipólem buržoazie je proletariát, „třída novodobých námezdních dělníků, kteří nemajíce své vlastní výrobní prostředky, jsou nuceni, aby mohli žít, prodávat svou pracovní sílu“ [Marx – Engels 1958 : 428].

Pro určení příslušnosti k proletariátu jako třídě není rozhodující, zda určitý dělník nadhodnotu pro kapitalistickou třídu vytváří přímo, nebo svou prací jen připravuje hmotné podmínky pro její tvorbu a realizaci. Rozhodující je to, že spotřebou pracovní síly všech dělníků se zhodnocuje kapitál, za nějž svou pracovní sílu směňují. To znamená, že k proletariátu patří nejen přímí dělníci ve výrobě, ale také dělníci z oblasti dopravy, obchodu a služeb. Proletariátem se tedy rozumí třída vyvlastněných a námezdně pracujících dělníků, kteří směňují svoji pracovní sílu za variabilní kapitál a její spotřebou vytvářejí nebo zajišťují pro buržoazii nadhodnotu. To je objektivní proces.

Základním rysem proletariátu je prodej pracovní síly kapitalistickým podnikatelům a skutečnost, že dělník je svobodný pouze v tom, že může hledat práci kdekoli, prodávat svou pracovní sílu komukoliv a není připoután k jednomu kapitalistovi. Proto celá dělnická třída jako celek patří celé třídě buržoazie.

Nicméně ani přes tyto okolnosti netvoří proletariát zcela jednotlou masu. Skládá se z různých vrstev, jejichž vzájemný poměr i stupeň uvědomění prochází vývojem. Nutno vzít rovněž v úvahu, že v důsledku rozvoje kapitalistické ekonomiky se do řad proletariátu neustále včleňují – a v některých obdobích i masověji – další oddíly pracujících (v období průmyslové revoluce, při přechodu k monopolistickému stadiu, v období rozvoje vědeckotechnické revoluce). Kromě toho probíhají i přesuny uvnitř třídy a klesá počet přímých výrobních dělníků. K tomuto jevu dochází zčásti i v důsledku změn v technickém a technologickém základu výroby. Je známo z posledních desetiletí, že zvláště monopolní kapitál se přelévá do oblasti obchodu a služeb, aby si zajistil vhodné podmínky pro realizaci nadhodnoty a zvýšení míry zisku. To vede přirozeně i k přeskupování mezi jednotlivými vrstvami proletariátu a ovlivňuje intenzitu třídních rozporů i stav třídního uvědomění dělnictva.

S ohledem na třídní uvědomění a chování jednotlivých skupin uvnitř dělnické třídy a na jejich vztah k buržoazii rozlišovali klasikové marxismu-leninismu jádro dělnické třídy (průmyslový proletariát), vrstvu zproletarizovaných malovýrobců, kteří se dostali do postavení dělníků, a vrstvu dělnické aristokracie, o níž se Lenin vyjádřil jako o vrstvě zburžoaznělých dělníků, a to jak svými názory, tak i způsobem života. Upozornil na tendenci vytvářet „také mezi dělníky privilegované kategorie a odštěpit je od širokých mas proletariátu“ [Lenin 1957 : 306].

Součástí sociální struktury kapitalistické společnosti jsou rovněž deklasované živly, lumpenproletariát (zloději, podvodníci, žebráci, prostitutky atd.), které pocházejí z různých společenských tříd a vrstev. Pohled na třídní a sociální strukturu kapitalistické společnosti¹⁵ musí postihovat nejen základní rozdělení na hlavní a vedlejší třídy, nýbrž i dynamiku vývoje této struktury. Lenin zdůrazňoval, že „sociální struktura společnosti a státní moci se vyznačuje změnami, bez jejichž vysvětlení nelze uči-

¹⁵ Semjonov, V. S.: *Kapitalismus a třídy*, Praha, Svoboda 1972, s. 122.

nit ani krok v žádné oblasti veřejné činnosti“ [Lenin 1958 : 133].

Podstata a vývojové tendence změn v sociální struktuře soudobé buržoazní společnosti pramení především z rozkladu, polarizace buržoazní struktury na buržoazii (kapitál) a proletariát (práci). Počet příslušníků buržoazie (stejně jako maloburžoazie) se kvantitativně zmenšuje a současně se mění i její vnitřní struktura. Naproti tomu kvantitativně roste dělnická třída a zvyšuje se její význam a úloha. Roste počet příslušníků inteligence a zaměstnanců. Hlavní antagonismus mezi dělnickou třídou a buržoazií však zůstává.

* * *

Koncepce sociální struktury jsou ovlivňovány různými tendencemi: psychologickými, biologickými, ekonomickými atd. I v marxistické teorii se setkáváme s pojetím, které ztotožňuje sociální strukturu se základnou a nadstavbou.

Akademik Andrej Sirácky uvádí, že v sociální struktuře „kromě základny, souhrnu ekonomických vztahů“ — jsou obsaženy i složitými systémy zpětných vazeb fungující nadstavbové složky“ [Sirácky 1966 : 80]. K tomu uvádí schéma analýzy sociální struktury podle J. A. Ponsioena [Ponsioen 1962].

Podle Siráckého existují v sociální struktuře společnosti tři nezávislé systémy: systém kulturních vztahů, spojený se sociálním systémem — oba vnitřně svázané s normativním systémem. Jejich izolovanost je jen operativní. Každý systém je relativně samostatný, ale je současně i částí jiného systému [Sirácky 1966 : 81].

Ve své monografii uvádí F. Charvát dvě schémata, přibližující extenzi,¹⁶ představující „transformaci dialektického vztahu základny a nadstavby při přechodu ‚základnonadstavbové‘ strukturaře společnosti k její strukturaci na ekonomickou a sociální oblast“ [Charvát 1973 : 347].

Souhrn tříd, společenských vrstev a skupin a systém jejich vzájemných vztahů tvoří sociální strukturu společnosti [Marxisticko 1973 : 287].

Je nepochybné, že sociální strukturu tvoří dialektika sociálních sil a vztahů v procesu celospolečenské výroby, a proto nelze sociální strukturu redukovat pouze na ekonomickou strukturu, nýbrž ve shodě s Leninem je nutno chápat ekonomickou strukturu jako obsah a spolu s ním i politickou a ideovou formu [Lenin 1951 : 426] jako součást sociální struktury společnosti.

Pochopení problému umožňuje Marxovo materialistické pojetí dějin s ústředním pojmem společensko-ekonomické formace, který označuje typ společnosti. Pojem společensko-ekonomické formace je charakterizován určitým výrobním způsobem a specifickou ekonomickou strukturou a jí odpovídající kulturní a ideologickou nadstavbou.

Vedle základny a nadstavby zahrnuje společensko-ekonomická formace i některé další významné prvky společenského života, jako je způsob života, rodina atd. Avšak základna a nadstavba určují specifiku společensko-ekonomické formace jako uceleného organismu.

Z toho tedy plyne, že součástí sociální struktury jsou nejen vztahy mezi sociálními skupinami navzájem a sociálními skupinami na jedné a sociálním systémem na druhé straně, ale i způsob materiální produkce a rozdělování materiálních a duchovních hodnot — jakožto výsledků činnosti lidí.

Základem sociální struktury je tedy sled cyklů: potřeba, výroba, rozdělování a spotřeba spolu s vazbami sociálních vztahů mezi společenskými skupinami a jednotlivci. V tomto smyslu je možno chápat sociální strukturu jako dialektickou jednotu dvou relativně samostatných stránek života společnosti: strukturální a funkční. Vedle materiální výroby je významná i složka psychologická.¹⁷ Pro určení sociální struktury je nejdůležitější dosažená úroveň materiální a kulturní produkce (především materiálně technické základny) a výrobních vztahů, které vznikají mezi lidmi v procesu výroby.

Jestliže vymezíme vazby a vztahy v dané struktuře působící mezi třídami, vynikne

¹⁶ F. Charvát používá tohoto pojmu ve smyslu: „sociální“ je extenzi „ekonomického“ a „ekonomické“ je intenzi „sociálního“ (Charvát 25–26, 245).

¹⁷ Někteří sociologové a psychologové upozorňují,

že existují psychologická pojetí, jejichž prostřednictvím si individua uvědomují své vzájemné vztahy a závazky. Tato pojetí mají jak osobní, tak neosobní charakter.

třídní struktura, která určuje charakteristické znaky tříd. Proto marxistická teorie sociální struktury akcentuje existenci společenských tříd, které vznikly jako výsledek ekonomické činnosti lidí a jejich rozdílného postavení v určitém systému společenské výroby.

A. Sociální struktura socialismu je charakterizována upevněním společenského vlastnictví výrobních prostředků a řízením společenských procesů, plánovitou organizací výroby a sociálního života vůbec. Protože tato společnost vyšla z kapitalismu, má ve všech vztazích — ekonomických, mravních, duchovních — jeho „mateřská“ znaménka. Jde zejména o pozůstatky staré dělby práce, zbytky sociální nerovnosti i přežitky ve způsobu života a vědomí lidí. Socialismus mění vztahy mezi lidmi především podle stupně dosažené ekonomické přeměny.

Pro socialismus jako zřízení, které nahradilo revoluční cestou kapitalismus a předkapitalistické výrobní vztahy, lze vytýpat řadu obecných rysů:

V hospodářské oblasti je to socialistický způsob výroby, který vylučuje vykořisťování a spočívá na dvou hlavních formách socialistického vlastnictví — státním a družstevním. Tento způsob výroby vychází z průmyslově rozvinuté materiálně technické základny s převahou strojové práce nad ruční. Centralizovaná plánovaná výroba je organizována na základě zboží směny, principů chozrasčotu a osobní hmotné zainteresovanosti pracovníků. Rozdělování se provádí ve zboží peněžní formě.

Zajišťuje se realizace principu „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“.

V sociálně politické oblasti uvádí prof. Butenko v definici socialismu tyto znaky:

- odstranění třídních antagonismů a existence tříd se společnou socialistickou podstatou;
 - moc pracujících vedených dělnickou třídou a její marxisticko-leninskou stranou;
 - demokratickou účast mas na řešení základních otázek společnosti;
- v oblasti vědomí pak:

- převahu marxisticko-leninské ideologie;
- převzetí progresivní kultury;
- značné oslabení vlivu maloburžoazní a náboženské ideologie.

V diskusi vědců ze socialistických zemí o sociální struktuře socialismu, organizované ve dnech 8.—9. 10. 1970 redakcí časopisu Otázky míru a socialismu (Otázky míru... 1970 : 33—53), se objevily ještě některé další myšlenky:

- výstavba rozvinutého socialismu je úkol dlouhodobý a nelze jej posuzovat pouze z hlediska likvidace přežitků kapitalismu a bezprostřední přípravy komunismu;
- při charakteristice rozvinutého socialismu se nelze orientovat jen na jednu stránku společenského života — na produktivitu práce;
- rozvinutou socialistickou společnost je nutno budovat jako alternativu státně monopolistického kapitalismu.¹⁸
- rozvinuté socialistické výrobní vztahy lze vytvořit i tehdy, není-li ještě úroveň výrobních sil socialismu vyšší než v nejvyspělejších kapitalistických zemích, avšak rozhodujícím předpokladem přechodu ke komunistickým výrobním vztahům je vytvoření materiálně technické základny komunismu. Rozhodujícím faktorem tohoto přechodu je zdokonalení výrobních vztahů;
- obecné rysy socialismu a komunismu mají pro společenské vztahy v obou fázích určující význam.¹⁹

Je známo, že Lenin upozorňoval: „Vědecký rozdíl mezi socialismem a komunismem je však jasný. To, co se obvykle nazývá socialismem, nazval Marx „první“ neboli nižší fází komunistické společnosti. Pokud se výrobní prostředky stávají společným vlastnictvím, potud můžeme i zde použít termínu „komunismus“, máme-li na paměti, že je to neúplný komunismus... Ve své první fázi, na svém prvním stupni komunismus nemůže být ještě ekonomicky úplně zralý, úplně prost tradic nebo stop kapitalismu“ [Lenin 1956 : 484]. Lenin současně zdůrazňoval, že „politický rozdíl mezi první čili nižší a mezi vyšší fází ko-

¹⁸ Prof. G. Heyden, doktor filozofických věd (Berlín).

¹⁹ Prof. Z. Apofo, kandidát ekonomických věd (Sofia).

munismu pravděpodobně bude časem veliký...“ [Lenin 1956 : 484].

B. *Formování nové společnosti* začíná v přechodném období mezi kapitalismem a socialismem. Zkušenosti z vývoje socialismu v Sovětském svazu umožňují stanovit určité etapy:

1. Vytvoření základů, čili fundamentu socialistické ekonomiky na začátku třicátých let. Tehdy již převládl v ekonomice socialistický sektor. Zatímco v průmyslu kryl socialistický sektor převážnou část produkce, v zemědělství nebyly socialistické přeměny dokončeny a existovala určitá část soukromých rolnických hospodářství. Vyrošovatelské třídy byly v základě zlikvidovány, i když existovaly ještě jejich zbytky. Otázka „kdo z koho“ byla vyřešena ve prospěch socialismu.

2. Vítězství socialismu v SSSR bylo dosaženo v druhé polovině třicátých let. To znamená, že socialistická přestavba hospodářství byla v základě dokončena. I když zbožní malovýroba se udržela, neměla už v národním hospodářství významnější úlohu. Podstatně se změnila politická nadstavba, rozšířila se sociální základna státu dělnické třídy a prohloubila se socialistická demokracie. V ideologické oblasti bylo dosaženo vítězství kulturní revoluce.

Vítězstvím socialismu se končí přechodné období a začíná nová etapa — etapa upevňování socialismu, dovršování jeho výstavby, využívání jeho velkých vnitřních možností a příprava podmínek pro postupný přechod ke komunismu [Glezerman — Otázky míru 1970].

K úkolům, které řeší socialismus, patří zejména: likvidace třídního a národnostního útlaku, politické a hospodářské osvobození pracujících, přeměna veškerého bohatství společnosti v majetek lidu, likvidace hospodářských krizí, zajišťování plánovitého růstu ekonomiky, podřízení vývoje výroby růstu životní úrovně a rozvoji člověka. V tomto období však ještě není zabezpečena hojnost statků, plná rovnost lidí ani sociálně homogenní společnost. Tyto úkoly se řeší v procesu přerůstání socialismu v komunismus.

Vztah mezi socialismem a komunismem

lépe vyjadřuje teze o dvou fázích vývoje téže společensko-ekonomické formace, nikoli teze, že socialismus je relativně samostatná formace.²⁰

Socialistickou strukturu nelze studovat jen v klidu, nýbrž v její dynamice. „Je důležité si vyjasnit,“ psal Lenin, „jak bezměrně klamná je obvyklá buržoazní představa, že socialismus je něco mrtvého a strnulého, něco, co je dáno jednou provždy“ [Lenin 1956 : 485].

V rámci obecných etap, které jsou vlastní všem zemím, je možná stupňovitost procesů při vytváření nové společnosti, různá posloupnost v přestavbě společenského života. Na tuto zvláštnost a specifičnost upozorňoval Lenin ve stati *O naší revoluci*: „... při všeobecné zákonitosti vývoje v celé světové historii nejsou nikterak vyloučena, nýbrž naopak, jsou pravděpodobná jednotlivá období vývoje, která se vyznačují buďto svérázností formy, nebo svérázností způsobu tohoto vývoje“ [Lenin 1955 : 475].

Tento Leninův závěr se opírá o různost předpokladů, které má ta či ona země pro vybudování socialismu; mohou se lišit stupněm rozvoje ekonomiky a kulturního rozvoje, národními zvláštnostmi ve struktuře ekonomiky, geografickou polohou území, psychologickými rysy obyvatelstva, tradicemi, konkrétním průběhem třídního boje a rozložením třídních sil. K tomu je nutno připočítat vlivy mezinárodní. Nicméně obecné tendence vývoje jsou stejné ve všech zemích, i když v různých etapách může dojít k zostření třídního boje, které je dáno specifickými podmínkami a není závazné pro jiné země na stejném vývojovém stupni.

C. *Charakteristické znaky (rysy) zralé sociální struktury socialismu*

Rozvinutý socialismus se vyznačuje tím, že se všestranně projevují přednosti jeho zřízení, jeho hospodářského a politického systému, a plně působí jeho objektivní zákonitosti a principy. Jde o spojení nových společenských vztahů s vědeckotechnickou revolucí. Je to velmi důležitá etapa na cestě ke komunismu [Butenko — Otázky míru 1970].

²⁰ Tato teze se ve zmíněné diskusi v *Otázkách míru a socialismu* v roce 1970 objevila nejen u A. Butenka, ale zejména u G. Heydena.

míru a socialismu v roce 1970 objevila nejen u A.

Mezi hlavní kritéria rozvinutí výstavby socialismu lze zařadit: úroveň materiálně technické základny, kterou charakterizuje uplatňování soudobých poznatků vědeckotechnické revoluce a jim odpovídající stupeň koncentrace, zespolečnění a internacionalizace výroby; odstranění podstatných rozdílů v produktivitě práce v hlavních sférách výroby: v průmyslu, zemědělství, stavebnictví atd. V jednotlivých zemích může mít materiálně technická základna své zvláštnosti.

Ekonomická struktura rozvinutého socialismu je založena na dvou formách společenského vlastnictví a vyznačuje se všestranným uplatňováním ekonomických zákonů. Hmotná životní úroveň v rozvinuté socialistické společnosti musí být vyšší než průměrná úroveň ve vysoce vyspělých kapitalistických zemích.

Sociální struktura této společnosti se vyznačuje tím, že v ní nejsou antagonistické třídy a dochází ke stírání některých podstatných rozdílů mezi společenskými třídami, které jsou svou podstatou socialistické. Politická moc již nevystupuje jako diktatura proletariátu, ale jako moc všeho lidu, vedeného dělnickou třídou a marxistickoleninskou stranou. Politický systém rozvinuté socialistické společnosti tvoří lidová vláda (z hlediska projevu i účasti na utváření mocenských orgánů a vypracování státních rozhodnutí) [Butenko — Otázky míru... 1970].

Pokud jde o politickou organizaci, lze uvést tyto rysy:

- efektivní mechanismus lidové kontroly, který včas odstraní odchylky od socialistických principů nebo deformování stranické linie;
- záruky zákonitosti, pořádku, sociálních práv a politických svobod osobnosti;
- soustava zajišťující správný výběr kvalitních lidí do všech funkcí správy, pevné demokratické tradice;
- vysoký rozvoj kultury, vědy a vzdělanosti obyvatelstva;
- pevné řízení celého procesu komunistickou stranou;
- všestranná spolupráce s bratrskými zeměmi a koordinace zahraniční politiky.

K sociálním kritériím socialismu patří sociálně ekonomická jednota společnosti, rovnoprávnost lidí a národů, reálný postup k beztřídní společnosti, postupné odstraňování rozdílů mezi městem a vesnicí a mezi lidmi duševní a fyzické práce.

Důležitým metodologickým východiskem pro zkoumání sociální struktury socialismu je komplexní přístup, který postihuje celý složitý sociální organismus, a konkrétně historický přístup, který bere v úvahu i stupeň světového vývoje.

Jádrem sociální struktury socialismu je třídní struktura. Základní vztahy mezi třídami jsou zbaveny třídního antagonismu. Objektivním základem těchto nových vztahů jsou socialistické formy hospodaření a společenské vlastnictví výrobních prostředků.

Základními prvky třídní struktury socialismu jsou dělnická třída a družstevní rolnictvo a sociální vrstva inteligence.²¹ Kromě těchto základních prvků existují v některých socialistických zemích skupiny soukromě hospodařících rolníků, řemeslníci a obchodníci, jejichž počet i význam se zmenšují a které postupně mizí.

Ekonomickým základem existence dvou neantagonistických tříd — dělnictva a rolnictva — je rozdíl mezi úrovní vývoje průmyslové a zemědělské výroby a existence dvou forem socialistického vlastnictví. Z tohoto faktu vyplývají určité rozdíly ve vztahu obou tříd k výrobním prostředkům, jejich role při organizování společenské práce, způsobu získávání příjmů atd.

Ve vývoji třídní struktury socialismu se prosazují dvě tendence:

- tendence k sociální homogenosti, tj. proces postupného stírání podstatných rozdílů mezi třídami;
- tendence k diferenciaci — zejména růst profesionální diferenciaci, který ovšem nevede ke konzervaci třídní diferenciaci.

Oba tyto procesy se vzájemně podmiňují a jsou znakem i součástí překonávání třídní diferenciaci pod vedením dělnické třídy, která má objektivní zájem na pozitivních kvalitativních sociálních přeměnách — tj. na osvobození člověka z ekonomického, so-

²¹ Toto pojetí vyplývá z charakteristiky sovětské společnosti, provedené J. V. Stalinem v roce 1936 v referátu *O návrhu ústavy SSSR na mimořádném*

VIII. všesvazovém sjezdu sovětů (Otázky leninismu, Praha 1950, str. 509).

ciálního a ideologického vlivu bývalých vládnoucích tříd.

Vytváření sociální struktury socialismu neprobíhá automaticky anebo živelně. Je to společenský proces, cílevědomě řízený a usměrňovaný komunistickou stranou.

V této souvislosti je nutno zdůraznit význam poznávací funkce strany. Jejím smyslem je kriticky analyzovat poznatky shromážděné státními institucemi a posuzovat názory a náměty pracujících a na tomto základě dospívat k samostatným závěrům a uplatňovat je ve vlastní řídicí činnosti. Závěry analýz se stávají směrnici pro rozpracovávání konkrétních úkolů, zejména v národohospodářských plánech. Poznávací úloha komunistické strany zabezpečuje stabilitu a perspektivu ve vývoji společnosti.

Další významná funkce strany je její organizátorská funkce, spočívající ve stranickém vedení tříd a sociálních skupin. Jejím obsahem je zabezpečování společného a aktivního přístupu socialistických tříd a skupin inteligence k dalšímu rozvoji společnosti. Základní otázkou této funkce strany je vytváření jednoty zájmů obou tříd a vrstvy inteligence v oblasti ekonomické, politické a ideologické. Aktivní podíl na změnách společenského pohybu se může realizovat pouze na základě konkrétního politického řízení společnosti. V tomto smyslu vystupuje organizátorská a avantgardní funkce strany v celospolečenském procesu a v ekonomice.

Jednota poznávací a organizátorské funkce strany ve společnosti zajišťuje trvalé působení a konkrétní politické vedení mas. Je dána schopností sjednocovat obecný zájem dělnické třídy, zájem celospolečenský s dílčími zájmy různých sociálních skupin na principech marxismu-leninismu. Cílem tohoto vedení je dosažení vyššího stupně politické a morální jednoty společnosti.

Předpokladem splnění těchto funkcí je, aby strana byla ideově a organizačně pevná a jednotná.

„Jednotu vytvářenou v těžkém a složitém boji musí strana při plném a důsledném uplatňování stanov prohlubovat a rozvíjet, strážet jako oko v hlavě semknutost stranických řad a nedopustit oslabování jejího

revolučního, marxisticko-leninského internacionálního charakteru.“ [Rezoluce... 1970].

Rezoluce o jednotě strany ukládá dlouhodobou a koncepční ofenzivní politickou a ideologickou práci strany, soustředěnou na:

- překonávání pravicově oportunistických postojů, revizionistických teorií, ideologie maloměšťáctví, na soustavné odhalování pravicové platformy;
- opatření, která budou účinně mařit snahy pravice získat mocenské a ideologické pozice a organizačně jí znemožní ovlivňovat veřejné mínění;
- překonání nedostatků při výstavbě socialismu, v práci strany, státních, hospodářských a společenských orgánů a organizací;
- soustavnou péči o čistotu stranických řad, zabránění pronikání cizích elementů do strany, výrazné posílení dělnického charakteru strany.

Leninský obsah jednoty strany vychází z těchto principů:

- z jednoty ideové, založené na třídním přístupu, na důsledném a tvořivém uplatnění zásad marxismu-leninismu;
- z jednoty organizační, vyjádřené iniciativním a disciplinovaným přístupem členů strany k plnění stranických úkolů a stanov strany;
- z jednoty politické a akční, která zavazuje všechny stranické organizace a členy strany k důslednému plnění linie strany, obsažené v usnesení sjezdu, ústředního výboru a nižších stranických orgánů;
- z jednoty internacionální, zajišťující, aby strana byla pevným článkem mezinárodního komunistického hnutí a aktivně přispívala k plnění závěrů moskevských porad z roku 1969.

Prohlubování organizační jednoty strany vyžaduje:

- důsledné uplatňování principů demokratického centralismu;
- péči o rozvoj vnitrostranické demokracie v rámci stanov strany;
- vyvozování závěrů z pasivity členů strany.

Revizionistický výklad úlohy komunistické strany v socialistické společnosti je

faktickým pokusem o likvidaci její vedoucí role a vychází z učení buržoazní sociologie o pluralitních systémech (s pluralitní ekonomikou, politikou a ideologií). Zvláště typická a rozšířená je v tomto směru koncepce Dahrendorfova, která vychází z předpokladu, že socialismus a kapitalismus jsou dvě varianty téže „industriální společnosti“ a že každá industriální společnost se člení na relativně samostatné oblasti činnosti (ekonomika, politika, právo, kultura, ideje). Vzájemné ovlivňování těchto oblastí a příslušných „elit“ vytváří určitou rovnováhu ve společnosti; úkolem politiky je zabránit vyhrcování konfliktů [Dahrendorf 1961 : 225, 230].

Teorie „pluralizace politiky“ vyžaduje, aby si jednotlivé skupiny mohly vytvářet své vlastní politické reprezentace, mohly se svobodně střetávat a z tohoto „dialogu“ má vyplynout jakási „obecná politika“. Tento požadavek se promítá do koncepce systému více stran a nátlakových skupin, nazývané „volná hra politických sil, která vyústí v základní soulad politických zájmů“. To je politická platforma tzv. modelu „demokratického socialismu“.

K teoretickým východiskům politického pluralismu patří tzv. skupinové pojetí politiky a skupinové pojetí demokracie. Podstatou této „teorie“ je chápání politiky jako konfliktu a sjednocování různých politických zájmů všech sociálních skupin. Rozsah demokracie je v tomto pojetí tím větší, čím více politických skupin existuje. Argumentací se stala údajná větší možnost kontroly atomizovaných politických organizací a existence opozice.

Teorie politického pluralismu předpokládá, že socialistická společnost bude rozvíjena v živelném střetávání zvláštních zájmů. Taková představa však popírá právě jednu z podstatných charakteristik socialismu: cílevědomé řízení společenských procesů, využívající všech materiálních a duchovních zdrojů k rozvoji výroby, orientaci potřeb a k postupnému osvobodování člověka od závislosti na přírodě a vnějších sociálních omezeních.

Mechanické přenesení politického pluralismu z buržoazního politického mechanismu do socialismu nepřihlíží k základním odlišnostem zejména ve výrobních vztazích.

I v kapitalismu je volná hra politických sil fikcí, protože výrobní prostředky jsou v rukou vládnoucí třídy, která vždy potlačí jakýkoli pokus o změnu vlastnických vztahů. V socialismu, kde jsou výrobní prostředky v rukou státu, je „volná hra politických sil“ výzvou k boji o mocenské ovládnutí státu, o získání určujícího vlivu na výrobní prostředky, na výrobní vztahy, a tudíž na charakter společenského řádu.

K tomu koneckonců směřovaly i pokusy nejdříve oslabit vedoucí úlohu strany a nahradit ji pouhým „ideovým působením“ a potom ji zrušit a vytvořit pluralitní systém více stran a organizací.

Odpověď na úsilí revizionistických a pravicových sil o rozbití socialistické sociální struktury dává *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které je významným teoretickým dokumentem s mezinárodní platností.

Literatura

- Dahrendorf, R.: *Gesellschaft und Freiheit*. München 1961.
 Engels, B.: *Anti-Dühring*. Praha 1949.
 Geiger, T.: *Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart 1949.
 Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Edice Studie č. 11/1973.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 1. Praha 1951.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 2. Praha 1952.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 3. Praha 1952.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 4. Praha 1952.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 6. Praha 1953.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 7. Praha 1953.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 9. Praha 1954.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 17. Praha 1958.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 22. Praha 1957.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 25. Praha 1956.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 28. Praha 1959.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 29. Praha 1955.
 Lenin, V. I.: *Spisy* 33. Praha 1955.
 Lipset, L. M. — Zetterberg, H. L.: *A Theory of Social Mobility*. Transaction of the Third World Congress of Sociology. Vol. III—IV. Amsterdam 1956.
 Marx, K.: *Kapitál* III/2. Praha 1956.
 Marx, K.: *Ke kritice politické ekonomie*. Praha 1953.
 Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě* I. Praha 1958.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 4. Praha 1958.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 6. Praha 1959.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 19. Praha 1966.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 20. Praha 1966.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 21. Praha 1967.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 27. Praha 1968.
Marxisticko-leninská filosofie. Praha 1973.
Mezinárodní porada komunistických a dělnických stran, Moskva 1969.
Otázky leninismu. Praha 1950.

Otázky míru a socialismu č. 12/1970. Praha 1970.

Ponsioen, J. A.: *The Analysis of Social Change Reconsidered*. Sociological Study. S'Gravenhage 1962.

Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany, schválená dne 11. prosince 1970 na plénu ÚV KSČ a potvrzená XIV. sjezdem KSČ.

Semjonov, V. S.: *Kapitalismus a třídy*. Praha 1972.

Sirácky, A.: *Sociológia*. Bratislava 1966.

Warner, W. L. — Lunt, P. S.: *The Social Life of a Modern Community*. New Haven 1941.

Резюме

Ванек А.: К пониманию социальной структуры

К основным категориям, исследуемым социологией, относится категория классовой и социальной структуры общества. В более широком смысле слова это понятие адекватно понятию общественно-экономической формации, которым К. Маркс пользуется в предисловии «К критике политической экономии», обозначая так в смысле материалистического понимания истории исторический тип общества. Из данного понимания социальной структуры следует, что социальная структура воспроизводится общественным производством и, наоборот, общественное производство обусловлено определенной социальной структурой общества.

Поэтому вполне понятно требование Ленина — исследовать определенные формы организации общества, сформулированное им в одной из первых его работ.

В выступлении на VIII-м съезде РКП(б) Ленин подчеркивал, что основными классами капиталистического общества могут быть лишь буржуазия и пролетариат. Эта основная классификация в рамках буржуазной структуры имеет место и в условиях процессов, осуществляющихся в социальной структуре развитых капиталистических стран. Поэтому марксизм-ленинизм отрицает такое понимание общества, где исчезает, или ступшевыается основной классовый антагонизм. Это отрицание полностью относится и к тем теориям социальной стратификации и социальной мобильности, которые стремятся заменить марксистско-ленинскую теорию классов и классовой борьбы.

Теория социальной стратификации является наиболее распространенным методом измерения социальной дифференциации в буржуазной социологии. Ее авторы (в частности, Р. Дарендорф и Т. Парсонс) некритически признавались у нас, несмотря на их явный антикоммунизм.

Социальная структура социализма имеет свои общие черты, ее классовая структура состоит из неантагонистических классов, причем нельзя не учитывать и игнорировать наличие антагонистических остатков старой классовой структуры, в частности, многочисленного слоя мелкой буржуазии в деревне и среди городского населения (Уроки кризисного развития в партии и обществе в период после XIII-го съезда, стр. 7). Это западающее познание и недооценку данного факта наше

общество дорого заплатило кризисным развитием в 1968—1969 г. г.

Поэтому вопросы изучения социальной структуры общества столь актуальны, поэтому они постоянно относятся к основным задачам марксистской социологии.

Summary

Vaněk A.: Towards the Conception of Social Structure

One of the basic concepts studied by sociology is that of the society's class and social structure. In a broader sense of the word, this concept is adequate to the concept of socio-economic formation used by K. Marx in his Preface to "A Contribution to the Critique of Political Economy", designating — in the sense of the materialistic conception of history — a historical type of society. It follows from this conception of social structure that social structure is reproduced by social production and, vice versa, social production is conditioned by a particular social structure of society.

This is what makes Lenin's call for studying certain forms of social organization, as it was formulated in one of his first works, fully understandable.

In his address to the 13th Congress of the Bolshevik Party of Russia, Lenin pointed out that it is only the bourgeoisie and the proletariat that may form the basic classes of capitalist society. This basic division within the bourgeois structure holds good also under the conditions of processes taking place in the social structure of advanced capitalist countries. Consequently, Marxism-Leninism rejects such a classification of society wherein the underlying class antagonism is either obscured or wiped out. In a high degree, this rejection refers to the theories of social stratification and social mobility meant to replace the Marxist-Leninist theory of classes and class struggle.

The social-stratification theory represents the most widespread method of measuring social differentiation in bourgeois sociology. Its authors (especially R. Dahrendorf and T. Parsons) were uncritically accepted in this country — in spite of their demonstrable anticommunism.

The social structure of socialism has its own generally valid characteristics and preserves the class-structure basis of non-antagonistic classes, while the existence of antagonistic residues of the old class structure — particularly the large stratum of petty bourgeoisie both in villages and among the urban population — should not be omitted or ignored (Advice Ensuing from the Crisis Development in the Party and in Society after the 13th Congress, p. 7). Our society paid dear for this belated recognition and underestimation by the crisis development in 1968—1969.

Research into the social structure of society belongs now to the basic tasks of our sociology.